

B124

B124

Juv. nr. 719

Lühikene õppetus

Kutsaritele, worimeestele

kui ka kõige

hobbuste piddajatele ja pruufiatele.

Tartus 1872.

Trükkitud ja müa H. Laakmanni juures.

Benfuri poolest lubatud.

Riigis, 9. Augustil 1872.

ENSV TA
Kirjandusmuuseumi
Arhiivraamatukogu

95649

Mõnni sõnna kutsaritele, worimeestele,
kui ka kõige hobbuse piddajatele ja
prufiatele.

Mis inimene jubba mõistab, sedda ei olle tem-
mal tarwis enam õppida, weel wähhem sedda, mis
ta parrem mõistab kui õppetakse. Dmmeti on agga
neid weel küllalt maailmas, kes ka fergemaid igga-
päiseid asjo, mis neil allati tarwis teada on, kaugelt
weel nii palju ei tea, egga pea, kui nad peaksid tead-
ma ja piddama. Nago tuhhat mude asjadega, nõnda
on ka hobbuste piddamise ja prufimiseaga. Paljo
asjo tehakse pahhaste, agga mitte pahha pärrast,
waid et parremine ei teata teha. Et meie hobbu-
seprufiad, kutsarid, worimehhed j. n. e. ka weel paljo
asjo hobbuste prufimises mõtlemata tewad, ei hakka
kegi mõistlik jalgama, weel wähhem pahhaks panne-
ma. Mittu meest kandwad jubba aastade wisi kut-
sari ehk worimehhe kuba, ehk prugiwad muido põllo-
töös ehk muul wisi hobbusid, ilma et nemmad kõik,
mis tarwis, teaksid ja hobbuste prufimises lomulikult
ja järrelemõeldes teeksid. Urgo pango kegi pahhaks,
mõistma ja teadma on kül wägga hea assti, agga nimittu
herrat, worimeest ja mu perremest ei mõista issegi
omma kutsaride ja sullastele iggakord ütelda, kuidas
nemmad omma töö-, weo- ja sõidolomadega lomu-
likumalt ja inimlikumalt peawad ümberkäima, kui
nad sedda tännini on teinud.

Wiimaks agga on peaassti, mis meid siin mõnni
sõnna sunnib kirjutama, ilmslita hobbuselomad, kes ni

wägga saggedaste raskemat pina ja waewa peawad kandma, kui neil kristlikul ja lomulikul wiisil tarmis olleks kanda ja kannatada. Innimene wõib loma omma tenistuseks pruvida, agga temmal ei olle mingiuggust õigust, tedda ülleliga ilmasjata pinada ja waewada, mis agga wägga tihti üksi seläbbi sünnib, et hobbuse pruviad sedda mitte parrem ei tea, sest kuida olleks se muido wõimalik, et nemmad ni wägga isse omma kahjuks ja kasso wasto teeksid? Lähhäts nüüd mõnne nelsajalgse orjapõlli meie sõnnade läbbi kergetaks ja lahketaks ja sünniks sellega ühhel hobil nende pidajatel ja pruviatel wähhem kahju, no wata, siis ei olleks meie mitte ilmasjata kõnneleud.

Agga nüüd hakkame ka peale, muido lähhäb ees kõnne ni pitkaks, et mõnni järrellõnnet hakkab teggema.

Kuida peab siis hobbustega ümberkäidama?

No see'p se on, mis ülle meie teine teisega mõnni sõnna tahhame rätida; agga jaggame kõik illusti ärra ja panneme tükkikaupa üllesse, siis same selgem arro ja jääb parrem mele.

I. Hobbuse tallitus.

1. Söötmine ja jootmine.

Sgga hobbuse tallitaja peab hõlega selle peale watama, et hobbuste sõimed ja rangid allati puhtad seiswad, jubba sellepärrast, et nad mitte ei mäddane ja pahhaste haisema ei hakka, misläbbi jo hobbuse toidule nisamma pahha hais ja maggu jure peab tullesma. Sggamees teab jo, kui karst ja puhhas loom hobbune on ja kui wägga temma puhhast söki ja joki nõuab. Kui sureks pinaks peab se temmale ollesma, kui nälg ehk jannu tedda pondund, haisewat

ja rojast toitu sunniwad prufima. Mis harritud innimene ütles, kui ta kohegilt waagnast peaks söma, kellel pörfa molliga ühhesuggune hais ja näggo on, kui seal ka kogid ja pradiid sees ollesid? Iggaühhe asja jures ifka isseennese peale mõttelda, peab jo wannarahwa sõnna järrele kõige lühhem ja mõnnusam õppetud ollema.

Hobbustele ei pea mitte sure hulgamiiši korruga, heino ette antama, waid wähe hawalt, kõige parrem 3—4 \mathcal{R} korruga, sest üksi siis sööb hobbune kõik ärra, et temma omma hinge õhuga weel läbbi ei olle käinud. Hulga wiisi ette anda, otsib ta parremad kõrred wälja ja jättab suremat ossa mahha. Tallitaja näab, et hobbusel weel heino ees on, jättab uusi andmata ja hobbune saab sel wiisil paljo wähem, kui nattufese kaupafanud, ehk tõmbab ka järrele jänud heino jalge alla ja tallab sõnnikut. Sõnnikut on ka tarwis, agga tegi perremees ei hakka seks sögiheino alla laotama.

Kaerade sees ei tohhi mitte liiwa olla, ja tegi mõistlik hobbuse tallitaja ei anna kaero puhtalt ette, waid panneb $\frac{1}{3}$ ossa häkslid sekka, mis tal seks ifka walmis seiswad. Sel wiisil närrib hobbune palju parrem kaerad peneks, kellest ta muido, isseärranis kui kõht wägga tühhi, sure ossa termelt alla nelab, kellest mingi kassjo ei tulle. Häksliteks on rukkibõlled kõige parremad. Ülleültre ei pea näljatse hobbusele mitte warsti kaero ette andma, kui temma ka jahtunud olleks, sest et essiofsa wägga sure isfuga nelab, waid peab enne heindega suremat näлга kustutatama.

Et seedmifeks rohkest niiskust tarwis on, sest on hea, hobbust enne söötmist warsti jota. Se olgo hobbusetallitaja kõige essimine tö, kui ta talli lähhäb; ka pärrast on hea, kui hobbusele igaford enne kaerdeandmist jua pakkutakse. Ka siis, kui hobbust enne jedda lühhike aeg on prugitud ja selle peale umbes tund aega heino sõnud, on hea temmale enne kaero wet anda. On hobbune wägga sojalt talli widud, siis wõib temmale ka wet anda, agga ettewaatlikust

seisnud wet, mis külmi ei ole ja igga poole tunni pärrast umbes pool pange. Sel wiisil jotes mõob sөөк парrem, kui hiljema jootmisega. Meie kutsarid ja woriweddajad tewad saggedaste sedda wigga, et omma hobbusid pärrast sõito ehk weddo wägga hilja, mõnnikord kolme tunni järrel, mis jannus hobbune heinde ja kaerde kallal ärra peab wiitma ja janno ifka suremaks minnema, alles jua andwad. Kuida waene loom siis liig hilja nelab, et hing kinni jääb ja hobbune ennast lõhki tahhab jua, on üsna põllastaw nähha! Mees isse seisab jures, hoiab ohheliku peus, süggab kukla takka, aigutab tossin forda ehk lööb wennewillet seal jures, kus ta aeg ajalt hobbuse pea peaks üllestõmbama et hingata saaks. Sel wiisil nelab waene hobbune lõhho koormaks paljo enam wet sisse, kui tal lomulikult tarwis on, ja peab tihti warši pärrast sedda jälle ruttu sõitma. Wõib ka sõido ajal ilma kahjuta hobbusele nattuke jua anda, agga siis ei pea waljaid suust ärawõetama, mis rohket nelamist taggasi hoidwad, ja iseennesest on mõista, ei tohhi hobbused seisma jada, waid peawad warši jälle eddasi liikuma.

Hobbuse ojutamine, kui mõistlikult sünnib, on suwwe ajal tarwiline ja tullus assi, agga mõnned tewad sedda ilma teadmata hobbuse pinamiseks. Nennamad mõtlewad kes teab mis head hobbusele teggewad, kui neid tammide peal ehk fillade äres mittu forda järgemõda eddasi ja taggasi, mõnnikord laiaast jõest läbiojutawad. Et waene loom seal jures enam waewatud saab, kui mõnne pennikoorma parraja sõido järrele, sedda ei tulle nisugguse targal melegi, waid kus ta hobbust wee sees peaks jahhutama ja puhhastama, seal pinab temma, mõnnikord weel ise selgas ja ajab pittuti jõgge ülesse! Nõnda teeb rummalus ja holimata meel, ja nisuggusest meletumast hobbuse tallitamisest, kus rummal rõõm weel kihhutamaks tulleb, on ka se tuttaw wannasõnna tulnud: „Mees pulmas, hobbune pörjus.“ Se on maakele: midda rõõmsam mees, sedda wähhem tal meelt peas, loma waewa

peale möttelda. Küssige ka nende hobbuste käest, kes kõrtsist kõrtsi tuhhat nelja peawad jookkma ja seal kõrtsi postide külges tundide wiisi heino ja kaero pähhä õppima, mis neile agga, tulgo wihma ehk lund taewast, ommeti ette ei anta!

Peab hobbune omma kohha pealt, (ehk mõisa paikus latrist) wäljawidud sama, siis peab tedda esmalt etteaatlikult taggaspiddi wäljalükkatud sama ja alles siis ümberpöördama, kui laiema rumi sisse on sanud. Riisa kohha peal hobbust ümber pöördä, wõib wägga pea kahju sündida, olgo et loom isse omma jalla peale astub, jalgo nickastab, soni wennitab j. n. e. Ka wõib loma pörn wäggise pöörmise läbbi liaste rõhbutud ja haigusese sültitud sada.

Hobbust enne ruttulist sõitu weel hästi sõta, on üsna meeletu, kui selle peale ka mittu tarka ei peatfiwad mötlema. Kui mittu korda kuuldaakse ka mõisade peal herra suust: „Kutsjar, anna hobbustele hästi kaero ja siis panne ette!“ So! ja kuhhu minnakse? Noh, kohhegile naabri jure 10—20 wersta kaugel. Tõeste ei tänna hobbune nisugguse ande eest mitte omma perremeest, waid paljo kergem olleks tal olnud, kui tund ehk paar enne ni lühhikest sõito mitte süa ep olleks sanud. Sõido ajal on seedmine enamiste üsna seismas, mitspärrast peab siis loom jookstes koormat kõhtus kandma? On pitkem sõit ees, mis 6 tundi ehk peale selle turib, siis on kül tarwis enne sõta, agga siis peab ka igga mõistlik mees esiotja pitkalt sõitma.

Kui hobbune mitte ei tahha süa, siis püab mõistlik perremees ärratunda, kas wigga hobbuse sees, ehk temma suus on, olgo hamba iggemede, teie ehk suulae külges wõi kufus mõni haaw ehk wigga, kus siis jahhojooki, pehmet rohku j. n. e. antakse. Wõttab loom pehmet sööki sure isfuga, siis on wiisist wigga suus. Wõttab temma agga ka pehmet toito wägga wähe ehk jättab wõtmata, siis peab wigga sees ollema.

Ühhel kui teisel wiisil peab siis tarwilist abbi otsi-
tama, kellest siin pitekemalt rumi ei olle räkida.

Aeg ajalt hobbusete sola anda on kosjutaw ja
tullus. Saks peab aga kinniswisa prugitama ja suur
tüf ranki pandama, kus ta telega wõib lakkuda. Mitte
igga hobbone ei te seda warsti. Saks peab solatiuf
märjaks tehtud ja jahho peale rippunud sama; hob-
bone tahhab siis jahho äralakkuda ja lakkub ühhel-
hobil ka sola. Ehk hobbusete mofkad pannakse seestpidi
sola külge, misläbbi ta ka ärratunneb, et kinni ran-
kis sool on ja peagi isse lakkuma hakkab.

Järsku hobbuset palju kaerdega söötma hakkata,
ei olle mitte hea; hobbone saab sest, isseärranis, kui
alles noor on, wägga kergelt nõdro jalgo. Sedda on
saggebaste äraatjutud ja nähtud. Järso rohke kae-
rasöötmise järrele läksid hobbused kül paksuks ja lih-
hawaks, agga mitmed ei wõinud jalge peal seista,
weel wähhem sõita ehk tuggewaste weddada, waid
kukkusid mahha ja neid peeti nõrgaks. Sedda nad
ollid ka, agga üksi jalgest. Tahhetakse kehwad toide-
tud hobbuset lihhawaks sööta, siis peab seda aega-
mööda tehtama ja looma mitte järsko tööst seisma
jäätama, sest kõik järsk asst, isseärranis lomade jures,
ei olle ial hea.

Hobbusete suggemine ja puhhastamine ei tohhi
mõistlikul wiisil ial tallis ehk latres sündida, waid
õues ehk pahha ilmaga ullu al, agga ifka wäljas.

2. Nautamine.

Hobbusete jalgade ja nimmelt kabjade eest õiget
hoolt kanda, on ni tarwiline asst, et igga hobbusete
pidajaja ja nimmelt hobbusete ostja pea kõige enne selle
peale watab ja omma hinnapakkumist üllendab ehk
allandab, sest heast ehk pudulikust kabjast tulleb hob-
busete parrem ehk pahhem kait ja sõit, ja sellexparrast
on hobbusete nautamine ühhel hobil nifamma tähtjas
ja tarwiline asst, mis sure ettewaatmisega ja mõist-

likult peab toimetud sama. Kui palju häid hobbusid on jubba puduliko talloseppade läbbi, kes õigest ja mõistlikust rautamisest rohkem ei teadnud, kui ahjo pude raiumisest, ärrarikkutud sanud! Õnneks hakkavad põllomeestefeltsid ka selle wea ja puduse peale rohkem watama, et omma hobbusid mitte igga raua-tagguja kätte rautada ei wi, waid eddespidi üksi nisugguste jure, kelles tunnistus käes on, et temma Larto weterinäri ehk lojustearstide-koli seppa jures õiget ja mõistliko hobbuserautamist on õppinud. Sedda õppetust sada ei olle mitte raske.

Wägga hea on, kui hobbuse kabjad õhto enne sedda, kui teisel päwal peawad rautud sama, sawwi ja ädika pudru sisse mäsitate, misläbbi nad seppa lõigenoa al mitte ni abrad ja puddedad ei olle. Pahha jalge riwimine wõib ennamiist ifka mõistliku rautamise läbbi ärrakaotud sada. Mõistlik sep paneb holega tähhele, misfuggune kabjakoht teist jalga riwib, lõikab sedda kohta wõimalikult ärra ja teeb rauad wäljapoolt mõllemad passamad, et rohkem rasfus jalga wäljapole tõmbab, misläbbi riwimine, kui ka iggakord mitte üzna ärrakaotatud, siis ommeti palju wähhendatud saab.

Hobbusid just enne suremat sõitu rautada ei olle mitte hea, sest et lonkamine saggedaste mittu tundi pärrast rautamist hakkab, olgo et raud liig kõwwaste alla tõmbatud sanud, ehk mõnni kingnael liig süggawasse läinud, mis kül warsti mitte suurt hädda ei te, agga mõnne tunni pärrast hobbust lonkama paneb. On agga hobbune paar päiwi aegsaste enne sõitu ärrarautud, ja terweks jänud, siis wõib julgem teele minna. Saggedaste hakkab hobbune lonkama, kui raud mõnne pehme kabja koha peale on nihkunud ja rõhhub. Igga mõistlik kutsar peab sedda tundma, midda enam weel sep. Wägga rummal ja pahha wiis on saggedaste seppadel, tullist rauda hobbuse kabja alla panna ja sellega põlletades kat-suda ja mõeta. Regi hobbuse perremees ei pea sedda

lubbama, mislääbi kabjad iggakord liig kuiwaks ja abrakš sawad. Saggedaste sünnib, et mõistmata seppad omma lõigerauaga liig kahjulikult hõweldawad, ja hobbuse jalgu rikkuvad, kus head peakšid teggema.

Suur kahjo tulles hobbustele kabja piretallamisest, mislääbi mitmed hobbused kaua haigeks sawad ehk koggoni raisko lähwad. Se sünnib ennamist selääbi, et terrawast rautatud hobbune ühhe jallaga teise kabja pire peale astub. Et nüüd selääbi sündinud hawa sisse liiw ehk mu purru ei lähhäks, peab seddamaid julla raswa sisse wõllatud sama. Iggakord ei olle piritallamine mitte ni raske, et hobbune warši lonkama hakkab, waid ennamist mõnni aeg hiljem ja selääbi, kui kabbi kaugemale on kaswanud. Lonkamine tulles siis sest, et pealmine uus jaggo allumisest wannast jaost rõhutatud saab. Siis on tarwis hõlega ja ettewaatlikult piritallamise kohhal seest wäljapoole wanna jaggu ärralõigata ja lonkamine peab pea järrele jäma. Seda peakšid kül kõik kutsjarid ja muud hobbuseprufiad teadma, agga mõnned ei tea ommeti ja neile meie jo siin kirjutame.

3. Hobbusid ühhest paigast teise wia.

Hobbusid, nimmelt ratsahobbusid, ühhest kohhast teise wia, ette sata ehk järrele tulla lasta, kuidas mõnnikord tarwis juhtub ollema, ei ole ial hea, neid wanfri tahha kinni sidduda, weel wähhem lühhidelt. Seal ei wõi hobbune nähha, kuhhu ta astub, kord kiwi peale, kord hauko j. n. e., mis jalla soni loomuse wasto wõnnitab ja tihti jalgadele wigga teeb. Parrem on nisuggust loma aisa kõrwa kinni sidduda, kus ta omma jalgade ette näeb, ehk ka ratsa ohheliku otšas kääkõrwa wõtta, kus ta teise hobbuse kõrwas lahkest wõib joosta.

4. Rangide ja saddula rõhuline.

Kui väga palju peavad waesed hobused, olgo rummaluse ehk holetuse pärrast, omma töö ja sõidoriistade läbbi kannatama! Mähkharduse harritud inimisel ei peaks se mitte südamesse minnema? Siiski ei ole se üffi, waid sel wiisil sawad hobused tihti mitmeks ajaks ilmprugitawaks ehk ka jädawalt wigasaks, mis perremehhel suurt kahjo teeb, ja sedda kōik ei ollaks mitte tarwis, kui ta mõistlikumalt ette wataks. Kui hädda, mis sõidoriistade ehk saddula õerumise läbbi on sündinud, weel mitte nähtaw ei ole, s. o. sest weel muhhud ehk hawad nähha ei ole, siis wõib sedda ommeti äratunda, kui neid kōhte käega kõwwem sillitades ja rõhhudes hobbune haiget tunneb ja sedda kōhta eest ära püüb tõmbada. Siis on aeg käes hobbuseriisto seal nende kōhhade peal hõlega järrele wadata ja seddamaid parrandada, enne kui hobbusele surem hädda sünnib, mis pärrast raskem on lahkuma. Kōik hobbuseriistad peawad nõnda tehtud ollema, et loma fehha järrele sõites ja webdades ühhetassa rõhhuwad, ja mitte tükkati, olgo rangi ehk saddula puud, nisamma ka kaelus ja saddulapadjad. Riistad, mis agga mitte tarwilikult loma fehha järrele ei ole tehtud, ehk padjad mitte ühhetassa toppitud, peawad ka warrem ehk hiljem lomale kahjo teggema. Loma hädda tuleb sellel ifka kõigeesmal meele, kes isse oma kingapiggistamise ehk saapaõerumise peale mõtleb. Inneto kül, kui hobbuse prukia asja ni kaugele lassib minna, et hawad juba sünniwad ja werd ning mädada hakkawad wälja ajama — siiski sest weel ei hõlida. On agga luggu ni kaugele jõudnud, siis peab hobbuseprukia niihästi riisto kui hobbuse hawo, sure hõlega püüdma parrandada ja mitte armutumal wiisil hawadega hobbust, pealegi weel parrandamata riistadega, töö ehk sõido peale prukima. Sellepärrast ei olle ka mitte igga mees, kes hobbust mõistab rakendada, ka ühhel hoobil ossaw rangide, saddula ehk mu riistade teggia.

Juhtub mõnikord, et kibbe töö ehk teekäik haige rinna ehk kaelaga hobbusel mitte ni kohhe aega ei anna hawo parrandada, siis peab wähhemast riisto haige kohha peal ni puhtaks ja pehmeks teggema, kui ial wõimalik. Kus sedda sünnib, wõiwad ka hawad, kui weel weikesed on, prufimise ajal ärraparraneda.

II. Hobbuste õppetamisest.

Hobbuste õppetamise jures on hea, kui nori hobbuseid enne rakkendamist nihästi hobbuse omma riistade, kui ka sõiduriistadega ärraharjutakse. Seks antakse nore lomadele mõnni aeg enne rakkendamist ikka siis süa, kui enne päitseid pähhä, saddulad selga, rangid kaela ja wööslemmad peale on lastnud panna; sedda sööki peab siis noor hobbune otsegu aupalgaks piddama. Sanide ja wanfridega tutwaks sama õppetakse sel wiisil, et aeg ajalt nende peale lomale kaeru antakse, ja sedda tehakse ni kaua, kui noor hobbune neid sõiduriistu ennam ei kardab.

On mõnni hobbune sedda wigga saanud, et kandu kardab, siis wõib sedda seläbbi parrandada, et tallis ehk kus ta muido seisab, lae alla kõie ots kinni pannakse ja teise otsa täis toppitud heina- ehk hõllekot nõnda rippuma pannakse et hobbuse taggumise kodide külge putub. Kandukartja hobbune saab nüüd tubliste takka ülleslöma ja sedda nikaua teggema, kui wimaks ärrawäsib. Kui agga ärra on wäsfinud, saab ta peagi tundma, et, kui temma isse mitte takka üllesse ei lö, siis ka heina- ehk hõllekot mitte temma kodide wasto ei putu. Ka wõib jähhärduse hobbusele aeg ajalt riistad peale panna, kuhhu tahha pole otsa weikesed pupulgad nõridega rippuma seutakse, mis ka tahha konsada külge putuwad. Nõnda ehhitatud lastakse tedda kõie otsas joosta; esmalt saab ta pulgade wasto paljo takka ülleslöma, pärrast agga, kui wäsfinud on, peagi wagguraks jäma. Kui nõnda

mõnniford weel kõie otsas ümber on jooksnud, peab temmale iggaford otsego palgaks nattute kaeru antama.

Kui mõnni hobbune mitte selga ei lasse astuda, siis peab tedda nälja ja jannu läbbi selle peale koltatama. Kui ta saddulat ei lasse peale panna, siis peab tale kaeru näidatama agga mitte antama, lasseb ta agga saddula wimaks selga panna, siis peab sedtamaid kaerad ette antama ja saddula al süa lastama. On luggu ni kaugel, siis wiiaксе söginõu kaerdega wälja ja konna hobbune sööb, peab katsutama selga astuda; kui ta sedda weel ei lasse, peawad kaerad eest ärra wõetama, natuke aja pärrast jälle katsutama selga astuda, kaerad ette antama j. n. e., kunnii wimaks waggusi selga lasseb astuda. Kui mõistlikult ettewõtakse, ei olle senna mitte palju wae- wa egga pitka ajawidust tarwis. Ni pea kui hobbune jubba waggusi ratsameest kannab, peab temmaga mõnniford õues ringi käitatama, siis jälle mahha astutama ja kaerad ette antama. Ühhe torraga ei pea sähhärdusi katsumisi mitte kaua tehtama, waid iggapääw üks ehk paar korda ja lühikest aega; hobbune jaab peagi ärratundma, et temma luggu parrem lähhäb kui ta sõnnakulelif on. Mõistmata peksmise ja kurjaga ei saa kegi loom õiete õppetatud, waid se on üsna rummal mõtte, kui keegi arwab, et piit- sahirm lomade jures kõik peab teggema.

Õssimise sõidu jures, mis peale, olgo noort ehk ärrarikkutud hobbust, tahhetakse harjutada, on parrem tedda esmalt priipassi sõitma panna ja weel parrem nõnda, et tedda esimesed werstad riistade al ilma weddamata kõrwas lastakse jooksta ja trengid alles siis kinni pannakse, kui nähha on, et ta wanfert ennam ei karda. Saggedaste sawad hobbused seläbbi ärrarikkutud, et neile jubba eestotsa mitte täieste parrajaid riisto peale ei panda; need peawad allati, kes hobbuse rikkuja egga pinaja ei tahha olla, ni temma kaela ja kehha järrele ollema, et kuskil wõriti rõhhumist egga pinamist ei tulleks. Waljad,

rangid, wööslemmad, ehk mis muido hobbusese ümber pannakse, peab allati nago temma kehha ümber lodud ollema; kes selle eest mõistlikult hooft kannab, selle hobbustele ei tulle sõidust egga weost mitte muhjud egga hawad, ei sa ka lomad mitte pahha ammetisse harjutatud, nago sedda holetuma ja rummala hobbuste pruuate jures saggedaste leiame. Kes hobbusese waljad nõnda pähhä panneb, et rauad kõrwaft moffad fortjus hoiawad ehk kes hobbusese pea nõnda loofa tõmbab, et lomuse wasto omma pea peab kandma, se on ühhel hobil hobbusese pinaja ja rikkuja; sest loom tunneb ennast otsegu seläbbi kinnipetawad ja ühel hobil käima aetawad, misläbbi mitto head hobbust on ärrarikkutud sanud.

Peab noor hobbune ühji sani ehk wanfri ees õppetatud sama, siis peab tedda nago üllemal nimetatatud, esmalt neid sõidoriisto sallima harjutama. Kõige esmalt peab hobbune sani ehk wanfri ette rakendatud waggusi seisima õppetatama, mis kõige hõlpsam seläbbi sünnib, et temmale rakkese kaeru ette antakse. Tahhab tegi õiete julgeste õppetada, siis wõtku hobbust, kui rakkese waggusi on sõnud, jälle lahti ja wigo talli, pango agga mõnne tunni pärrast ehk teisel päwal jälle rakkese ja tehku seddasamma. Kui mõnne noor hobbune mitte warsi sani ehk wanfert ei tahha tõmbada, siis käigo mõnne kaeralottiga ehk mu nõuga esmalt ees ja on ta nõnda nattufe maad weddanud, siis maksu tedda kaerdega ärra. Lükab hobbune ka wahhel wangert taggasi, siis ei pea sedda mitte keeldama, waid mehhed wangert kõrwaft kohhe hoidma, et katki ei murra. Sedda tempu tehhes tüddineb hobbune peagi ärra ja hakkab waggusi eddasi käima. Agga kuida ööldud, piitsa ei pea hobbusese õppetamise jures mitte prugitama, misga rummalad ja ülleannetumad hobbused ärrarikkuwad. Minus nuhtlus, mis hobbusese õppetamise jures, kui wäggise tarwis peaks ollema, on nälg ja jänno, ehk kui hobbune muido waggune on, nattufe hawalt subkrut

anda, mis peale hobbune wägga maias on ja mis kunstriütlid hobbuse õppetamise jures sagedaste pruugivad. Nõnda kui waggust hobbust sögi läbbi kõit wõib õppetada, nõnda wõib tõrkfid lomi seläbbi sundida, et neile süa egga jua mitte ei anta, ja mõniford nisuggust tõrgest loma 10—12 ja weel kauem tundi nälga ja jänno lastakse kannatada. Kuida se arwitat, ei olle osfawa hobbuse prufiatele mitte tundmata. Kui mõnni hobbune, olgo alles õppetamata, ehk kuidagi wiisi rikkunud, mitte paigast eddasi ei tahha miinna, siis lö wai sennasamma paika maa sisse, seo tedda senna külge kinni ja minne isse ärra. Tulleb ja nüüd nattuie aja pärrast, se ddamöda kuida loom waggusam ehk tõrksem on, ka mõnne tunni pärrast, taggasi ja wöttad tedda waia küljest lahti, siis wõid julge olla, et tõrkumata paigast eddasi lähhäb, agga siis pead ka, olgo kaerde ehk mu maiuse läbbi, temma meleparrandamist ärratasjuma ja mitte arwama, nago ei jääks hobbusel middagi hääd egga pahha mele. Mis tehakse agga selle asemel ennamist nende hobbustega, kes paigast ei tahha miinna? Pärrako, tuakse sured malgad ehk wemlad ja mattertaske nendega möllempoolt küljest waest loma, et hirmsus nähha, misläbbi ta agga mitte parremaks ei sa, waid pahhemaks lähhäb; et nisuggused innimesed pinatud hobbuse kallal weel meletumad ja toremad on, kui mõistmata loom nende kääs, on isseennesest mõista, agga jägo se nimmetamata. Rummalus ja torus teeb ifka innetumaid teggusi. On ka jubba ärranähtud, et mõnni hobbune paigast ärratömbama ni ärrarikkunud tõrges olli, et wihased innimesed tuld temmale alla teggiwad, agga se ei aitnud ka middagi ja waene loom ei läinud mitte paigast ärra. — Kust agga nisuggune wigga hobbusele wõib tulla? Ifka rummaluse ehk holimata tallituse läbbi, muido mitte. Nisamma kui sa loma heaks wõid õppetada, nisamma wõid sa tedda ka ärrarikkuda. Kord tulleb se riistade piggistamise ehk tõrkimise, ferd liig örna su ja seläbbi,

et sõitja meletumal wiisil waljastega hobbuse suud lõhhub ja seal jures tedda isse taggast pekjab, mislääbbi waene loom suggogi ei mõista, mis ta rummal sõitja õiete temma käest tahhab, ja peab hirmoga tõrkust õppima ja ärrariffitud sama.

Ka mõisjade peal sawad nored hobbused mõistmata kutsjarite läbbi tihti wägga wõeriti õppetatud ehk ka kogoni ärrariffitud. Nago laste õppetuses, peab se ka hobbuste jures ikka fergemalt aegamõda raskema pole edasi käima. Agga kuidas lähhäb mõnnikord? Waewalt on noor loom harjunud tühja sani ehk wangert weddama ja peaks temmale nüüd aeg ajalt ja nattuke hawalt rohkem koormat jure pandama, agga ota senni. Seal ei asto mitte kutsjar isse peale, mis weel pahha ei olleks, waid tullemad tallipoisid, karjamees, kärner ja kes teab mähhärdune weel ja warsti peab harjumata noor loom 5—6 meest ärraweddama, ennamist funni lähhema kõrtsini, kus tedda siis samba külge kinni seutakse ja mehhed sisse lähhäwad, otsego nore loma terwist joma, kes selle sõido läbbi nüüd teiste hobbuste sarnatseks ja täieealiseks saab tunnistatud. Taggasi minnes peab noor loom jubba tundma, mis maggo ta esimine kolisõit nisugguste koolmeistrite käe al on, ja peab eddespidi weel paljo mõrrodamat maitsuma. Mõistlik õppetamine on agga, esmiste sõitu mõisa õues tehha, kus esmalt kutsjar üksi, pärrast weel mõnni teine inimene üsna ferge wantri ehk weel parrem sani peal istuwad, siis warsti jälle lahti wõtta ja temmale nattuke suhkrut ehk kaeru ette anda, ja nõnda sellega fergema poolt raskema pole edasi minna, funni koliaeg mõdas on ja hobbune ferge sõido ehk weo tarwis wõib prugitud sada.

III. Hobbuse rakkendamisest.

„Pistan hobbuse ette,“ ütleb ja mõtleb mõnni hobbuse piddaja ja arwab sellega kõik tehtud ja walmis

ning muud midagi ennam tarwis ollewad. Se'ep se willets luggu on, kui inimene nõnda wanna harjund wiisi järrele kõi asju tahhab teha ilma mõistuse ja mõtlemiseta, nagu olleks mõtlemist üksi kunst tõde jures tarwis, kunna ommeti ka kõige wähemaid ja igapäwasemaid asju ilma mõtlemiseta ei pea tehtama.

Watame siin esmalt kutsjaride peale. Ka selle nimmekandjad tewad hobbuste raffendamise jures saggedaste mis nad ei peaksiwad teggema, sest et nad kõi ei tea, mis nad peaksiwad teadma. Peab agga hobbuste raffendamine õigel wiisil sündima, siis peawad hobbustel riistad peal ja waljad peas ollema, selle peale neid tiisle kõrwa widud sama ja rinnarihmadega tiisle külgi kinni pandama ning ka õhjad peawad enne peal ollema, kui trengi õtsad wengli külge kinni pannakse; trengid peawad agga ikka seestpoolt, se on tiisli poolt, 1 $\frac{1}{2}$ —2 tolli lühhemad ollema, kui wäljapoolt. Sedda on matematiku seaduse järrel weddamises tarwis; pärrast jedda wõiwad rinnarihmad ni põnnewile tõmmatud sada, kui tarwis on. Sel wiisil hobbused raffendada on üksi õige, sest et saggedaste wõib juhtuda ja on küllalt jubba juhtunud, kui trengid enneaego wengli külge kinni sawad, et mõnni hobbune, olgo kofkumise läbbi ehk muido, wanfri teistele kando tõmbab ja noremad hobbused seläbbi lõhkuma ajab ning hobbustele ja sõiduriistadele kahju teeb. Ka on hea ja peab norema hobbuste raffendamise juures ikka ollema, et üks inimene senni kaua, kui hobbused ettepanakse, nende ees seisab. Senni kaua kui hobbused raffendakse ei tohhi talliüksed mitte lahti seista, et hobbused sisse ei püaksid miinna, nõndasamma ka siis, kui ratshobbused sadulasse pannakse ja selga astutakse, sest mõnnel hobbusel on, ehk wõib se wiis olla, et kõige esmalt, kui inimene selgas istub, talli taggasi püab jooksta, kus jures suur õnnetus wõib sündida, nimmelt kui weel naesterahwas ratsa sõidule lähhawad. Saggedaste

elstwad kutsarid sellega, kui kolm hobburst ettepannes, priprassi hobbuse trengid mitte isseärnanis wengli külge ei panne, waid tiisale ristpuule jätku kõrwa sidduwad ja trengid selle külge finni pannewad, mis üffi nelja hobbuse sõido jures tohhib olla. Seddasamma wigga tewad ka tallurahwas, kui kaks hobburst ühhe wantri ette rakkendawad ja teise hobbuse tarwis ühhe ristpu wantri otsa peale finnisidduwad ja selle otsa priprassi hobbuse trengid pannewad, mis jälle üffi siis tohhib olla, kui nad kolme hobbusega sõitwad, muido saamad nihästi tölla, kui mu wantri ees hobbused waewatud, rattad peawad wilto jooksuma ja sõit saab rakkendatud. Priprassi hobbuse trengid ei tohhi ial kindla ristpu külge pandud olla, waid peawad allati wengli otsa seutud sama, mis keskest, olgo nörیده ehk rōngaste läbbi, ristpu otsas finni seijab. — Meie wõikšime sest asjast pittkemalt selletada, kui ruum lubbaks, agga igga kutsar ja mu mõistlik hobbuste rakkendaja, wõib, kui ta tahhab, peagi ärramõista, mis seal jures kõlblik ehk kõlbmata on.

IV. Wärrast wantri: ehk rats sõito.

Sawad hobbused eest lahti wõetud, ehk lahti rakkendatud, siis peab se ümberpöördud wiisil sündima, se on kõige esmalt trengid takka ristpu ja wengli küljest lahti tehtud sama j. n. e. Selle peale sawad hobbustel warši riistad mahhawõetud, ja kui lomad sojad on, siis hõllenuustikutega neid kõmwaste ärrapühhitud, kunni nad üsna kuiwaks sanud. Sedda pühkimist ja õerumist on nimmelt talwe ajal wägga tarwis. Kui sedda mitte ei sünni, siis jääb hobbune taua aega märjaks, külmetab ja wärriseb, mis temma terwisele milgi wiisil hea ei olle. Mõtlesid ommeti innimesed selle peale, kui mõnnus ja hea se neil

ennestel on, kui nad lange higgistamise järrele, ehk kui nad wette kuffunud ehk wihm neid märjaks teinud, kuiwad riided ümber sawad, siis saaksid nemmad ka omma loma waewa ärratundma. Saggedaste ei mõtle agga meie kutsarid egga muud hobbuse pruksiad ka mitte paljo selle peale egga wõtta sedda wäifest waewa, hobbusid üllemal nimmetatud wiisil ärrakuiwatada, ja mis üks teisest näeb, sedda teeb ta mõtlemata wiisil järrele! Hobbused pannakse, kui enne lõunat sõites märjaks on sanud, lõuna ajal riistade al talli, wisjatakse tekkid peale, ja nõnda seiswad nemmad kunni jälle ette pannakse ja eddasi ehk taggasi sõidetakse. Mitte üksi hobbused ei kannata seal jures, waid ka riistad, mis ärraõerutud, nühtimise läbbi jalge alla tallatud ja lõhbutud sawad, kunna ommeti palju õigem ja tullusam olleks, riistu ehk saddulat seddamaid päält ärrawõtta, nimmetatud wiisil kuiwaks pühkida ja siis tekki peale panna. Kõige õrnemad on külmetamise wasto kurt ja rinnad, sepärrast ka need kōhhad kõige hoolsamalt kuiwatud ja kinnikaetud peawad sama. Sedda on wägga tähhele panna, et higgised hobbused sõido järrele mitte nisugguse kōhha peale seisma ei ja, kust tuul läbbitõmbab. Ka ei olle mitte hea neile seddamaid kaero anda. Rats'hobburstel peab tuggewa sõido järele selgweel hoolsam hõllenuustifuga ärraõerutud sama, kui muud kōhhad. Ka on wägga hea, isseärranis suwwe ajal, pärrast sõitu, hobbuste jalgu külma wega pesta, et werri, mis sõites jalgo on tunginud, jälle lomulikul wiisil likuma saab. Sellepärrast sünnib ka, et suwwe ajal hobbused pärrast sõitu wee sisse seisma pannakse. Mõistlikud kutsarid wõtwad suwwe ajal ka ifka ühe pesufäsna (Schwammi) sõido peale kasa, mista nad hobbuste suud ja ninnaõõrmeid tolmust ja limmast puhtaks pessewad ja seläbbi lomale suurt kosjutust saatwad, nõnda kui nemmad ka talwe ajal kõif härma ja jeäpurrad hobbuste su ümbert ärrapuhastawad.

Isseennefest on mõista, et igga mu hobbusse pru-
tia sedda nõndasamma wõib tehha.

Likumine on hobbussele terwiseks ja tulluks. Tem-
ma ei olle mitte seks lodud, et allati püsti ehk pit-
kali maas peab seisma, sepärrast peab ta ennast wä-
hemast igga päwa takka ligutama. Kui seks asja
ei peaks ollema, siis peab sedda tehtama ja hobbu-
sega mõnni werst käidama. On agga hobbusse pit-
tama ja raskema sõido pealt taggast tulnud, siis on
kõrgõni tarwis, et tedda teisel päwal mitte seisma ei
pea jäetama, waid ueste parrajalt kaitatama ehk sõi-
detama.

Mis lomale selle polest tarwis on, wõime ka isse-
enneste jures ärratunda. On kegi ühhel päwal kor-
raga paljo käinud ehk rasket tööd teinud, siis on
tal teisel hommikul luud ja liikmed kanged ja hai-
ged ja jäwad ilma ligutamata kaua seks; on ta neid
agga jälle tubliste ligutanud, siis kaub peagi kõi-
ärra ja 'polle wigga middagi. Kui kegi arwab, et
ta pitka sõido järrele omma hobbussele sega head teeb,
et tedda mitto päwa likumata tallis seista lasseb, se
waatko ette, kas tedda näddala pärrast weel heawisiga
tallist wälja saab. Kiwwid wõiwad likumata seistes
terweks jada, agga igga hingelise lomal peab omma
tarwiline likumine ollema. Tahhab terve innimene
mõnni näddal nago haige wodis likumata pitkali maas
seista, siis waatko ette, kas temma luud ja liikmed
pärrast sedda mitte ni lödwad ja kanged ei olle, et
ilma haiguseta haige peab ollema. Nõndasamma on
luggu ennam ehk wähhem kõige lomadega, nõnda-
samma ka hobbusstega. Raskem neid ulla ja omma
pead ellada, küllap siis näeme, kas nad iggapäaw
pitkalt maas seiswad, ehk kas nad mitte seddaennam
ennast ei liguta, midda rohkem nad toito sanud.

Kõige willetsama põlwe al peawad küll meie
waesed posthobbused ellama; kui nemmad middagi
mõttelda ja ütelda wõiksid, siis olleks küll nende
iggapäine kaetus se, et maailm omma jaamadega ja

postwantribega neile muud ep olle, kui tõssine pina- ja häddaorg ja neil olleks wägga õigus nõnda ütelda. Regi inimene, ei ka kõige halledam ja parrem lojustekaitsemise-selts, ei wõi nende pina ni kaua mitte wähhendada, kui weel „jootrahha“ andjaid ja wastuwõtjaid maa peal ellab. Sa millal kadduwad need? Kui ommeti reistad ja postipoisid ka mõnnikordki selle peale mõtleksiwad, et jootrahha andes ja wõttes nemmad waeste hobbuste hinge pinaga kauplewad! Lähhemata reisia tahhab ruttem eddasi sada ja annab jootrahha; armota postipois wõttab sedda werrehinda ja tassub piitsaga hobbuste selga jälle taggasi!

Sa sellegipärrast effiwad need ennam ehk wähhem, kes mõtlewad, et posthobbused ruttulise sõidu läbbi üksi ülleliga pinatud ja ärrariffutud sawad, mis agga mõistliku postipoiste käre al mitte nõnda ei olle. Hobbuste waew ja piin tulleb palju ennam sest, et postipoiste jännu neid sunnib pallawaid hobbusiid wiimse werstade peal enne jama weel sedda ennam tagga ajama ja pallawaks teggema. On nad nüüd jama uffe ette jõudnud, siis peawad märjad ja aurajad hobbused külma tule käes pool tundi ehk rohkem aega paigal seisma, sest et postipois jootrahha ootab! On ta wiimaks sedda kätte sanud, siis ajab lähhema kõrtsi jure, seub needsammad märjad hobbused jälle kõrtsi posti külgi kinni, joob seal, wõttab leiba, joob jälle, tõmbab pipu ja joob ueste, kurni sojas toas meel heaks ja südda rõõmsaks lähhäb, agga sennikaua peawad waesed märjad hobbused õues posti külges külmetama. Mõnned hobbused lasfeb postipois ka lahti tagga jooksta, kus ta, kui mõnnest kohhast lahtist wet juhtub leidma, nisamma märjalt joob ja seläbbi kahjo peab saama. — Sõõtmine tulleb palju hiljem loddo, sest taggasi tullif wõttab ikka rohkem aega, kus postipoisil ni mittu kõrtsi põigiti tee peal ees seisawad, kellest ta mitte möda ei pease, et kõrtsmitule ohwrit peab wiima. Hobbused peawad kül nälga ja jänno kanna-

tama, selle eest on nemmad jo hobbused, agga posti-
poisi käest ei wõi sedda nõuda, kessel innimese õigus
käes, kui ta mitte iggakord innimese südda rindus.
Kuida wõiwad hobbused sel wiisil termeks jääda?!
Jallad jäwad tangeks ja kõwveraks ja kehha lahjaks
ning kedduraks, ja sealt tulleb paljo suurem kahjo,
kui ruttulifest, agga mõistlikust sõidust.

Kuida wõib sedda pahha luggu parrandada?
Parrako! Wäljaspiddised kärsud ja eeskirjad ei aita
seal mitte pajo, kunnid reisiad ja postipoisid omma
jootrahhaga selksammaks jäwad mis nad tännini
olnud. Ainus nõu ehk olleks, kui postkommisjäreid en-
neste wahhel kolkuheidaksid, et sõidetud hobbuse, kui
reisiatega uufe ette tulleswad, seddamaid sooja talli
saaksid wiidud, seal hõllenuustifuga kuiwaks pühhitud
ja tergelt söödetud, enne kui taggasi pöörwad, mis läbbi
lomade piin wähhemaks jääks ja postipiddajate omma
kasso termema hobbuste läbbi kaswaks. — Some-
maal olleme hobbuste waewa postmaantee peal paljo
wähhema leidnud olleswad. Seal sõidetakse ka omma
10 wersta tundis, agga „jootrahhasi“ ei tea keegi,
ja jamawahhed on ka lühhemad kui siin. Olleme
seal ka omma 500 wersta ümber sõitnud, agga pit-
kemat jamawahhet kui 16 ja lühemat kui 9 wersta,
ei olle meie omma tee peal mitte leidnud. Omma
maa harjund wiisi järrele olleme ka postipoistele
„jootrahha“ pakkunud, agga suurem hull neist rappu-
tasid pead ja ei wõtnud mitte wasto; et tegi joot-
rahha olleks küssinud, sedda ei tulnud kuskil ette.

V. S õ i t.

Igga mõistlik kutsar hoiab sõidu hakkatuses ergemaid
hobbuseid nattute taggasi ja piwab taelakamaid roh-
kem ajada. Kui ta sedda mitte ei te, siis wõib
peagi tulla, et ergemad hobbused järsku tõmbawad

ja, kui raske töld ehk wanter warfi järrele ei tulle, püsti ajab ja pahha ammeti saab, et teineford weel wähhem paigast ärra tõmbab. Seddasamma sünnib ka, kui ta pehme peaga hobbusid sõidu hakkatusel kõrwaste taggasi hoiab. Mõislik kutsar ei pea mitte üksi omma sõido hobbusid täieste tundma, waid ka iggauhhega temma lomuse järrel ümberkäima ja sõido hakkatuses paigast ärraajades taelakamaid esmalt püda liikuma panna, et seläbbi kõik ühheforraga tõmbakswad. On hobbused kõik ühhetassa ergud ehk taelakad, siis ei olle tal suurt tähhelepannemist, waid wõib ülleültse hüüda, kui tarwis, ka piitsa prukida, ilma et sest middagi kahju tulleks. On agga ergud ja laisad hobbused seggi tõlla ehk wantri ees, siis peab ta mõistma taelakaid nõnda tagga sundida, et ergud sedda tähhele ei panne; hüda ja kissada ei tohhi ta siis muidugi mitte. Kord willistada ehk hüda ehk ka piitsa näidata, mõub ergu hobuse jures enam, kui lööt laisa jures. Ergu hobustel on silmaklappid selle polest wägga head, et nemmad sedda mitte ei näe, kui laisku lüakse, parrem on weel, kui ergud sedda ka ei tule. Sellepärast on tarwis ning hea laisemaid hobbusid itka parremat kät tiisle kõrwa etterakkendada. Wenne kutsarid, kellel ülleültse kutsari ammeti peale terrasem waim näitab ollewad, andwad omma hobbustele nimmed ja ei panne iial kahte ühhe nimmega hobust ühheforraga tõlla ette, wallitsewad ka nisuggused nimmed, mis mitte ühte wiisi ei hellise, nõnda kui Waska, Griska, Arol, Gregor. Sggakord kui ta hobust lööb, nimmetab ta temma nimme ja peagi panneb seläbbi igga hobbone omma nimme tähhele ja tunneb sedda. Annab nüüd Waska sõidu peal tõmbades järrele ja kutsar hüüab tedda, seddamaid tõmbab ta parrem, sest et hüüdmisega piitsa hopi ühhes kardab tullewad, kunna temma teised seltsimehhed tiisle kõrwas „Waska“ nimme mitte tähhele ei panne j. n. e. Mõnni kutsar ei mõista mitte suurt wahhet

tehha, kas üks hobbune ennam ehk teine wähhem tõmbab, waid arwab, et see hobbune, kessel trengid ennam põnnewil on, ehk se, kes enne märjaks jääb, kõige rohkem peawad weddama, ja se, kes kõige kauem kuiwaks jääb, wist kõige hooletum ja laisem ollema. Se on agga ööwahhi tarkus ja ei käi tõega mitte kokku. Trengid põnnewil hoida on mõnne hobbusel kawwal wiis, ilma et seepärrast suurt asja weaks, sedda peab kutsar muist riistadest ärratundma, ja warrem ehk hiljem märjaks jääda ei tulle iggal hobbusel mitte ühte wisi temma weust, waid sest, kuidas kellegi lomus on. Rahhe tiislehobbusse weddamist on raske tähhele panna, sest et nende trengid rinnarihmade läbbi ikka põnnewil seiswad, seal jures agga üks ikka wähhem mõib weddada kui teine; kõige julgem on seal tiisle otsa peale wadata, mis ikka selle hobbusse pole hoiab, kumb wähhem tõmbab. Sõido peal on ka hõlega selle peale wadata, et tiislehobbused mitte tiislest emale ei kisku, sest midda kaugemale hobbune tiislest kiskub, sedda ennam põnnewile hoiab tiislerihm ja sebäbbi tiisel isse taggasi. Trengide läbbi saab wanger eddasi weetud, tiisle ehk rinnarihmade läbbi taggasi tõmmatud, midda ennam nüüd tiislehobbused wäljapole kiskuwad, sedda ennam hoidwad wantrid taggasi ehk nõrgendamad weojõudo. Tiisled peawad ka ikka nõnda tehtud sama, et n'ad isseennesest üllewil seiswad, muidu rõhhuwad tiislehobbussele kaela peale.

Wantri ehk tõlla pöörmise jures tewad kutsarid ehk muud sõitjad saggedaste sedda wigga, et ühhelt poolt ohja üksi tõmbawad ja teistpoolt üsna lahti lastwad. Seläbbi sawad suulised üsna ühhe külje pole kistud ja hobbune ei tea, mis peab teggema. Ka pöörmise jures peab ohjad põnnewil hoitama, agga säält poolt kõrwem, kuhhu hobbune peab pöörma.

On pitkad ja järsud mäed tee peal ees, siis on parrem enne üllesminnekut nattu ke kinni pidada ja

lõõtsutada lasta; kui hobbused mäest ülesse sanud, wõib ka nattufe linnipiddada ehk tüf maad sammukäia; muidugi teada, ei tehta sedda igga mäefingo jures, waid üfsi pitkema järsu mägedega. Jäwad hobbused mõnnikord mäest ülesse weddades korraga seisma, siis on, kas koorm liig raske, ehk kutsjar ei olle hobbusid ühhetassa taggasundinud. On agga hobbused wasto mägge kord seisma jänud, siis on neid raske jälle uueste weddama panna, weel wähhem nõnda, et kõi korraga tõmbakswad, ja kui sedda ei jünni, siis ei aita jo ühhe egga teise üfsit tõmbamine middagi. Kui tee nõnda lai on, siis tõmbago kutsjar hobbusid korraga ühhele ehk teisele pole, et wanter liikuma saab. Wenne kutsjarid sõitwad wenne modo ühhe hoga ruttu mäest ülesse, ehk kui mäggi liig pitk on, siis ommeti üks jaggo mägge ja lassewad siis üllewal waod maad sammukäia. Kõrgema mäggede al peawad hobbused jubba nõnda hoitud sama, kuidas tarwis, ja nimmelt peawad tiislehobuste pead, tiisle poole hoitud sama. Weel ennam on sedda tarwis, kui mäest mahha minnakse ja seal peawad ka priprasjihobbused taggasi hoitud sama, et seal mitte ei tõmba, kus tiislehobbusid peab taggasi hoitama.

Mõnnikord on nisuggusj hobbusid, kui neid 3—4 kõrwo ees on, kes sillade ehk kitsama maanteede kohal kängeste kolkurõhhuwad, kui kardakswad nemmad ülessewa siisefukkuwad. Se on pahha wigga ja tulles ennamiste sest, et üks ehk teine priprasji hobbustest enne mõnd sillapuud on katkitallanud ehk ka mõnne kitsa silla ehk tammi peal jalgopiddi krawi sattunud ja kardab sedda iggakord jälle tulleswad, selle wastu amwitab ka saggedaste, kui priprasji hobbused ümberwahhetakse, parrem poolt pahhema pole pannakse ja ümberpöördud. On hobbusel ühhel pool mõnni äppardus juhtunud, siis ei tungi ta mitte ennam, kui teine pole pannakse.

Et ülle silla tassa peab sõitma, on ammu tuttaw

asfi, ja ommeti ei panda sedda iggaford tãhhele. Es malt wõib selãbbi hobbuste jalgadele, teiseks ta wantri tũkkide ehk põidadele lahju sũndida. Kui hobbused ratja ehk wantri ees sõites saggedaste kõh-
 tumad, olgo mõnne kiwi, kãnno ehk mu isseãrranis koggo eest, siis ei olle se mitte wigga, mis piitsaga wõib parrandatud sada, nago mõnned hobbuse pru-
 tiad ja sõitjad rummalast mõtlewad, waid se wigga on hobbuse filmas. Witspãrrast lähhãb hobbune
 iihhest asjast hiljem waggusi mõda, kelle eest ta enne kartis? Üffi sepãrrast, et tedda waggusi senna jure
 widi ning ta nãggi, et se, mis temma enne hundiks ehk farruks piddas, muud middagi ei olle, kui mõnni
 samlane kiwi, must kãnd, pusti pandud äffe j. n. e. Sellepãrrast peab igga mõistlik hobbuse prukia, kes
 omma hobbusel nisuggust wigga teab ollewad, jãh-
 hãrdusist asjust ilka tassa sõites mõdaminnema, olgo
 ratja ehk wantriga. Pimmedad tallid on ka osjast
 sũldlased, et mõnned hobbused waeze filmanãggemise
 pãrrast ni kartlikud on, ja saggedaste mehhe seljast
 mahha wislawad ja wantri wehmid katti murdwad.
 Pimmedal wõl tõlla latride walgel sõites sũnnib mõnni-
 ford, et hobbused isse omma likuwad warju kartes
 lõhtuma hakkawad. Seal peab kutsar tũk maad
 üsna tassa sõitma, kunnit n'ad sedda nãggema harju-
 wad. Ka kartwad mõnned hobbused pimmedal ajal
 sildo, musta krawi ic. ja tungiwad kofku. Rumma-
 lad sõitjad arwawad sedda piitsaga parrandada ja
 lõwad hobbuseid, kes muido pãwa ajal üsna wag-
 gurad on. Sellega ei parranda nemmad agga mitte,
 waid tewad pahhemaks. Kui sedda mõnne kutsarile
 wõldakse, siis ei tahha ta mitte rummal olla, waid
 surustab selle peale, et temma mittu aastat jubba
 kutsari ammetit piddada, ning ei tahha mitte arrusada,
 et kutsari kuub weel teddagit mõistlikuks kutsariks ei
 te. Nisuggused kutsarid on agga raskemad õige tee
 peale kãanda, kui hobbused, tedda nad saggedaste
 arrarikkuwad. Hea kutsar teab omma hobbust nõnda

hoida, et ta ilmasjata piitsa wehlemise, hüüdmise, willistamise x. läbbi neid mitte ei waewa. Ilma rahhuta kutsar ehk mu sõitja teeb sel wiisil hobbuste weddamist kahewõrra raskemaks. Et hea sõitja ka tee peale peab watama, kust ta pehmem ehk kõwem, konnarikkum ehk silledam on, arwab kül iggaces issegi teadwad; agga mis ta teab, sedda peaks temma ka iggakord teggema; kui mitte, siis ei tea temma ehk ei holi sest, mis õige on, ja se on weel pahhem.

Sõido peal juhtub ka mõnnikord, et üks ehk teine hobbune korruga uimaseks jääb, mis ka peaimberkäimiseks nimmetakse. Selle wastu aitab kõige ruttem se, kui hobbusele üllesse kõrwa otsa, pittuti kõrwa kriipsud sisselõigatakse, et werd wälja wõib jooksta. Sest uimastus ei olle muud middagi kui se, et hobbusele werri pähhä tungib. Ühhel hobil waatku agga kutsar ka järrele, kas hobbuseriistad mõnneft kohhast mitte ei piggista, kust uimastus ennamiiste tulleb.

Lõppetuseks peab weel nimmetama, et õige kutsar mitte üksi igga 10 wersta peal kord kinni ei pea, waid iggakord paar wersta, (nimmelt weel siis, kui hobbusi ristitkheinaga sõdetakse,) enne sedda, kui wõera treppi ette saab, et sääl ilmasjata sõnniko hais ei sa lehkama. Öppind kutsar tunneb ka nisugust paika tee peal, kus seks kõige parrem on kinnipiddada, se on liwase ehk rohuse kohhade peal; pörab ka, kui krawi tee kõrwal ei olle, seks tee pealt kõrwale rohuse maa peale.

Igga kutsar, worimees ehk mu sõitja peaks jo issegi teadma, et kus ta kinnipeab, se iggakord kõrwa kohha peal peab sündima, ja kus wõimalik, iffa nõnda et essimised rattad maddalamas seiswad kui taggumised, misläbbi raske koorma paigast ärratõmbamine fergitatud saab. Sedda seadust peaksid isseärranis kõik need tähhele pannema, kes koddu ehk tee peal raskeid koormaid weddawad.

